

İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi

An Analysis of the Discussion of the Ottoman and Turkish Image in the Bulgarian Course Books

Mustafa Şeker¹

Yildiz Technical University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences

Genç Osman İlhan²

Yildiz Technical University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences

ABSTRACT

History is a social science discipline that each state uses as a means of teaching its official ideology and mission, its past and culture to keep its nation's citizenship bond strong. This is the truth that is generally accepted to lie in the subconscious of states. However, some states often did not hesitate to use the science of history as a disinformation tool to manipulate the past to their citizens. Especially in the 19th and early 20th centuries, when nationalism shaped state policies, the use of history and textbooks as a guiding tool for establishing the perception of citizenship was a method frequently used by newly established states. In this study, the current textbooks of Bulgarians, one of the nations that remained under Ottoman rule in the Balkans for a long time, were studied. Especially in this study; With the approval of the Bulgarian Ministry of Education and Science, the textbooks named "Human and Society" belonging to the 3rd and 4th grades, which are taught in schools in the 2018-2019 academic year, which correspond to the courses "Life Studies" and "Social Studies", were examined. With this study conducted with the document analysis method, the way of perception of the Ottoman and Turkish image in the Bulgarian textbooks was studied. According to the research done, it has been observed that the Ottoman and Turkish images are negatively addressed in the textbooks.

Key Words: History, Human and Society, Bulgarian Education System, Textbook, Ottoman Image, Turkish Image

ARTICLE INFO

Received: 11.10.2020

Revision received:
13.10.2020

Accepted: 13.10.2020

Published online:
23.10.2020

¹ *Corresponding author:*

Assoc. Prof.

mseker@yildiz.edu.tr

+905052597427

Orcid: 0000-0002-6397-0579

² *Doctor Lecturer*

gosman@yildiz.edu.tr

+905423020338

Orcid: 0000-0003-4091-4758

Bulgar Ders Kitaplarında Osmanlı ve Türk İmajının Ele Alınış Biçiminin İncelenmesi

Mustafa Şeker¹

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü

Genç Osman İlhan²

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü

ÖZET

Tarih, her devletin kendi resmi ideolojisini ve misyonunu, milletin vatandaşlık bağını güçlü tutmak için geçmişini ve kültürünü öğretme aracı olarak kullandığı sosyal bilimlere ait bir disiplindir. Genellikle devletlerin bilinçaltında yattığı kabul edilen hakikat budur. Fakat bazı devletler, geçmiş vatandaşlarına manipüle ederek aktarmak için tarih ilmini bir dezenformasyon aracı olarak kullanmaktan çoğu zaman çekinmemiştir. Özellikle ulusçuluğun devlet politikalarını şekillendirdiği 19. ve 20 yüzyıl başlarında vatandaşlık algısının yerleştirilmesi için tarihi ve ders kitaplarını yönlendirici bir araç olarak kullanma durumu, yeni kurulmuş devletlerin de sıkça kullandığı bir metot olmuştur. Bu çalışmada; Balkanlarda uzun süre Osmanlı egemenliğinde kalan milletlerden biri olan Bulgarların günümüz ders kitapları incelenmiştir. Özellikle bu çalışmada; Bulgaristan Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın onayı ile 2018-2019 eğitim-öğretim yılında okullarda okutulan, Türkiye'de Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler dersine karşılık gelen 3. ve 4 sınıflara ait "İnsan ve Toplum" adlı ders kitapları incelenmiştir. Doküman inceleme metoduyla yapılan bu çalışmayla Bulgaristan ders kitaplarında Osmanlı ve Türk imajının ele alınış biçimi araştırılmıştır. Yapılan araştırmaya göre; ders kitaplarında Osmanlı ve Türk imajının olumsuz biçimde ele alındığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tarih, İnsan ve Toplum, Bulgar Eğitim Sistemi, Ders Kitabı, Osmanlı İmajı, Türk İmajı

MAKALE BİLGİSİ

Alınma

Tarihi: 11.10.2020

Düzeltilmiş Hali Alınma

Tarihi: 13.10.2020

Kabul Edilme Tarihi:

13.10.2020

Çevrimiçi Yayınlanma

Tarihi: 23.10.2020

¹ Sorumlu yazar iletişim bilgileri:

Doçent Doktor.

mseker@yildiz.edu.tr

0905052597427

0902123835552

Orcid: 0000-0002-6397-0579

² Doktor Öğretim Üyesi

gosman@yildiz.edu.tr

+905423020338

Orcid: 0000-0003-4091-4758

Giriş

İnsanlar tarihin her döneminde başkalarıyla benzerlikler ve farklılıklar üzerinden bir kimliğe sahip olmuşlardır. Bu kimliğin en önemli işleviyse güncel hayata tutunmayı ve toplumsal değerlere uyum sağlamayı kolaylaştırmak olmuştur. Aynılıkları bulmaya dönük bu süreçte aslında “başkalarından farklı olunduğu” ön kabulünden yola çıkılmaktadır. İhtiyaç duyulan bu farklılıklar kimliğe sağlam ve tutarlı bir alan oluşturur. Burada birey, kendini tanımlamak için ne olduğunu değil ne olmadığını temel almaktadır. Bunun içinde genellikle neredeyse bütün olumsuz değerleri üzerinde toplayan “öteki”ne ihtiyaç duyulmaktadır. Ulus-devlet tarih öğretimiyle toplumsal hafızada yer almasını istediği her türlü değeri, olumlu ve olumsuz yargıları, ötekilere dair imgeleri oldukça planlı ve programlı bir şekilde öğrencilere aktarır ve makbul vatandaşlar hedefler (Yıldırım, 2014). Bunun için de bazı materyalleri araç olarak kullanır ki bu materyallerden en önemlilerden biri ders kitaplarıdır. Ders kitapları, ülke eğitim sistemlerinin/anlayışlarının düşünce yapısına ait niyet ve amaçlarının tezahür etmiş halidir. Bu konuda devletler, ulusal/uluslararası yaklaşımları ve anlayışları ders kitaplarına farklı strateji, yöntem ve metotlarla akıtılır.

Tarih disiplinine ait farklı öğretme faaliyetlerini çeşitli strateji, yöntem ve tekniklerle çocuklara sunmak için eğitim-öğretim süreçlerini etkili/nitelikli materyallerle zenginleştirmek gerekmektedir. Bu materyallerin içerisinde en önemlilerden biri ders kitaplarıdır.

Uluslararası literatürde ders kitaplarının incelenmesi konusu, henüz yeni bir araştırma alanı olmakla birlikte gerek öğrencilerin öğrendikleri bilginin gerekse tarih öğretmenlerinin öğrencilere aktardığı bilginin doğruluğu ve güvenilirliği açısından oldukça önemli bir araştırma alanıdır. Tarih ders kitaplarının öğrencilerin kendi çevrelerine ve dünyaya bakış açılarını da şekillendirdiği göz önünde bulundurulduğunda, bu kitapların diğer ders kitaplarından ayrı bir noktada tutulması gerektiği açıktır. Bu çerçevede öğrencilere tarih öğrenmenin doğru ve bilimsel yollarının öğretilmesinin ve onların bu alana olan ilgi ve merakların doğru yönlendirilmesinin öneminin bir kez daha vurgulanmasında yarar vardır (Deveci Bozkuş, 2014). Geçmişten günümüze tarih öğretimi, devletlerin vatandaşlarını sisteme bağlı tutma aracı olarak kullandığı bir metottur. Hatta bazı milletler, geçmişi vatandaşlarına manipüle ederek aktarmak için tarihi bir araç olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Özellikle ulusçuluğun devlet politikalarını şekillendirdiği 19. ve 20 yüzyıl başlarında vatandaşlık algısının yerleştirilmesi için tarihi ve ders kitaplarını yönlendirici bir araç olarak kullanma durumu, yeni kurulmuş devletlerin de sıkça kullandığı bir metot olmuştur.

19.yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında siyasi, askeri ve ekonomik yönden süratle zayıflamaya başlayan Osmanlı Devleti ayrıca çok uluslu bir yapıya sahip olmasından dolayı özellikle 1789 yılında Fransa’da meydana çıkan milliyetçilik akımından da fazlasıyla etkilenmiş ve kendi sınırları içerisinde bulunan diğer milletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarına engel olamamıştır. 1832 yılında Yunanistan’ın kendi bağımsızlığını kazanmasıyla başlayan bu ayrılıklar silsilesi 1.Dünya Savaşı’nın bitimine kadar devam etmiştir. Bu süre zarfı içerisinde Osmanlı Devleti’nden ayrılarak 1908 yılında bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan’da Osmanlı Devleti’nden ayrılan özellikle diğer Avrupalı devletler gibi kendi ulusal kimliklerini oluşturmak maksadı ile bir “Türk düşmanlığı” kampanyasına ortak olmuş ve bu kampanyanın işlerlik kazanmasını sağlamak içinde eğitim sistemleri içerisinde kullandıkları ders kitaplarına Türkleri karalayıcı ifadeleri yerleştirerek sonraki nesillere bu düşmanlığı aşılama amacı gütmüştür (Tak ve Yıldız, 2014).

Bulgaristan’a Türklerin göçü XIII. yüzyılda başlamış ve Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti ve göç politikalarıyla XIX. yüzyılın ortalarına kadar artarak sürmüştür. Balkanlara yerleşen Türkler kendi dillerini ve eğitim sistemlerini de beraberinde götürmüşlerdir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında ise Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti sona ermiş ve milliyetçilik akımı sonucu yeni devletler kurulmuştur. Böylece Balkanlarda yaşayan Türklerin

bir kısmı topraklarını bırakarak Anadolu'ya geri dönmüş, buldukları topraklardan ayrılmayanlar ise azınlık konumunda yaşamaya başlamışlardır. Bulgaristan'da kalan Türkler eğitimlerine Osmanlı'dan miras aldıkları şekilde anadilleriyle II. Dünya Savaşı sonlarına kadar devam etmeye çalışmışlardır (Aydoğdu, 2011).

Osmanlı imajının Balkanlardaki tarih kitaplarında benzerliğinin ve birbirinden kopyalama ve basmakalıp kavram ve teorilerden oluşturulduğu yapılan araştırmalarda görülmüştür. Balkan tarih kitaplarında bu tekniğin çokça kullanıldığı da gözlemlenmiştir. Bu tekniğin kullanımı tarih kitap yazıcıların bilgisizliğinden ziyade bu kitapların sürekli tekrarlanması ve kopyalanarak var olan Osmanlı imajının kötüye kullanımı sağlanmıştır. Bu tarih kitaplarında Osmanlı'nın bölgesel teşkilatlanması feodal bir yapıyla yapıldığı her dönemde tekrarlanarak verilmiştir. Bu tarz tekrarların her kitapta verilmesi bu kitapları yazanların Osmanlı Devlet teşkilatının reel yapısına bakarak değil de sadece tarih yazımındaki usul ve tarihi bilgilerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır (Şahingöz ve Bilalli, 2018).

Balkan ulus devletlerinin Osmanlı tarihi algısı genellikle olumsuz olmuştur. Bu olumsuzlukta Osmanlı'daki devşirme sisteminin anlatımı özel bir yer tutmaktadır. Bulgaristan'da kullanılan tarih ders kitapları 1990'da yaşanan rejim değişikliği nedeniyle değişime uğramıştır. Bu değişimden Osmanlı döneminin anlatımı da etkilenmiştir (Hacısalihoglu, 2017).

Bulgaristan'da eğitim öğretimden sorumlu kurumlar farklılıklara sahiptir. Birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar ilköğretim eğitiminin alındığı okullar belediyelere; dokuzuncu sınıftan on ikinci sınıfa kadar olan lise dengi eğitim ile yüksekokul eğitimleri devlete bağlı olarak yürütülmektedir. Bu ikisinin haricinde müfredatı Eğitim ve Bilim Bakanlığının müfredatıyla uyumlu özel okullar bulunmaktadır. (Alptekin ve diğerleri, 2020).

Bulgaristan'da kullanılan tarih ders kitapları 1990'da yaşanan rejim değişikliği nedeniyle az da olsa değişime uğramıştır. Bu değişimden Osmanlı döneminin anlatımı da etkilenmiştir. Bununla birlikte Osmanlı ile ilgili klişeler varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Okul müfredatında ilk olarak beşinci sınıf tarih ders kitabında ele alınan devşirme konusu genellikle "kan vergisi" olarak adlandırılmaktadır. Burada Osmanlıların çocuklar arasında XVI. yüzyılın sonuna kadar en sağlıklı, güçlü ve güzel Bulgar çocuklarını topladıkları belirtilmiştir. Devşirme sistemi zorla İslamlaştırma sisteminin bir parçası olarak anlatılmış ve bununla Bulgar milletinin gelişmesinin engellendiği belirtilmiştir (Hacısalihoglu, 2017).

Tarih ders kitaplarının uluslararası düzeyde incelenmesi ve bir ülkeye dair kitaplardaki stereotiplerin tespit edilmesi konusu kuşkusuz devletlerarasındaki ilişkiler kadar toplumlar arası ilişkiler açısından da önemli bir çalışma alanıdır. Özellikle geçmişte travmatik problemler yaşamış ülkelerin ders kitaplarının karşılıklı olarak incelenmesi ve önyargıları oluşturabilecek imgelerin tespit edilmesinin toplumlar arasındaki sorunların çözülmesine de doğrudan katkı sunacak bir etkiye sahip olduğu söylenebilir (Deveci Bozkuş, 2014).

Araştırmanın Amacı

Bulgarlar, yüzyıllarca Osmanlı egemenliğinde yaşamış bir millettir. Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu anlayışlar sonucunda Osmanlıya başkaldıran Bulgarlar, bağımsızlık sonrası dönemde koyu ırkçılık politikaları ile yüzyıllarca beraber yaşadıkları Müslüman Türkleri ülkelerinden tecrit etme yönünde adımlar atmışlardır. Bu adımlara ek olarak kendi ülkelerinde beraber yaşadıkları Müslüman Türkleri siyasi, ekonomik ve sosyal/kültürel yönden de çeşitli baskılara maruz bırakmışlardır. Zira Bulgaristan topraklarında yüzyıllardan beri olduğu gibi şuan da hayatını sürdüren çok sayıda soydaşımız mevcuttur. Bu araştırmada; özellikle 1990'lı yıllar ve öncesinde Müslüman Türklere uyguladıkları baskı politikalarının günümüzde de devam edip etmediğinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu sebeple halen Bulgar okullarında okutulan ve Türkiye'de Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler dersinin karşılığı olan 3.

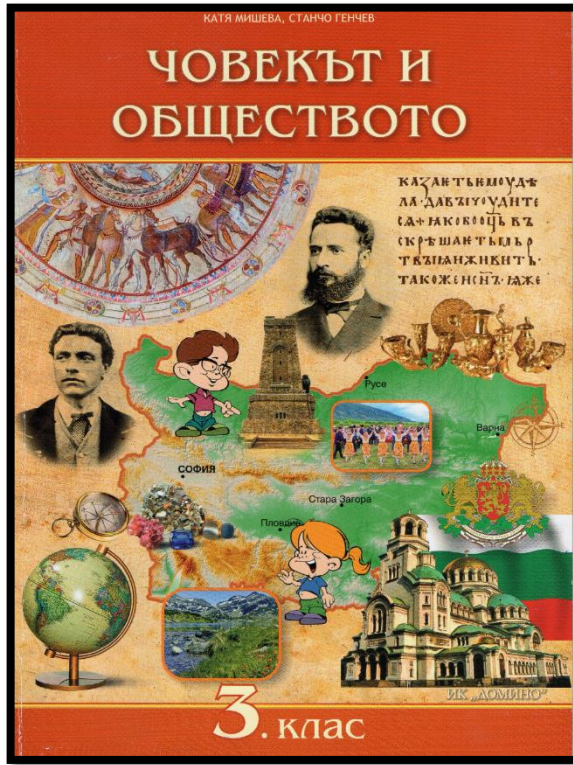
ve 4. Sınıf “İnsan ve Toplum” ders kitapları incelenmiş olup doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma Yöntemi

Çalışma kapsamında, nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2016)’e göre; doküman inceleme metodu kapsamında ilgili konunun veya olgulara ait bilgi ihtiva eden yazılı materyallerin analiz edilmesi söz konusudur. Üzerinde çalışılan dokümanlar, nitel araştırmalarda tesirli biçimde kullanılan önemli bilgi kaynaklarıdır.

Araştırma kapsamında; 2018 eğitim-öğretim yılında Bulgaristan Eğitim ve Bilim Bakanlığı’nın okullarda okutulmasına izin verdiği “Katya Misheva – Stancho Genchev” tarafından yazılmış 3. Sınıf “İnsan ve Toplum” ile 2014 eğitim öğretim yılında okutulmasına karar verilen “Siya Smoyanova ve Lilia Maneva” tarafından yazılmış 4. Sınıf “İnsan ve Toplum” ders kitapları incelenmiştir.

Bulgu ve Yorumlar

Görsel 1. 3. Sınıf Bulgar Ders Kitabının Kapak Sayfası

Bulgar 3. sınıf İnsan ve Toplum dersine ait ders kitabının 80. sayfasında “Osmanlı” kavramının “Müslüman” kavramı ile birlikte kullanıldığı görülmüştür. Bu konuda ilgili ders kitabında bu kavramlar şu şekilde geçmektedir; “Bulgarların 14. Yüzyılın sonundaki durumu Osmanlı’nın bir parçası olmasıydı. Ortaçağ Bulgar devletinin kiliseleri mahvedildi. Osmanlılar İslam’ı yaygınlaştırdılar. Halk Müslüman olan ve Müslüman olmayan olarak ikiye ayrıldı. Bulgarlar Müslüman olmayarak daha çok vergi ödediler. Onların (Müslümanların) yüzü cennete dönüktü. Bulgarlar Osmanlı yöneticilerine parasız çalışırlardı. Sağlam Bulgar çocukları ailelerinden alınırdı. Onları Müslüman olarak eğitip Osmanlı askerlerine katarlardı. Sonra da Hristiyan halka karşı savaşırlardı. Bulgarlara renkli giysiler giymek, silah taşımak yasaktı.

Kiliseler Camiye çevrilmişti. Halkın büyük kısmı dağlara kaçmıştı. Bulgaristan'ın ekonomik ve sosyal durumu on yıllarca gerilemişti". Burada Osmanlı'nın kendi tebaası olan fakat farklı milletlerden olan kitleler hakkında verilen mesajların arşiv, belge ve kaynaklarla uyuşmadığı söylenebilir. Zira bu konuda bazı kaynaklarda şu ibarelere yer verildiği görülmüştür. "Osmanlılar, bir memleketi fethedince, bu memleket halkı, Osmanlı vatandaşı sayılırdı. Osmanlı hâkimiyetini tanıdığına ve hukukuna riayet edeceğine dair söz vererek önceki hayatını devam ettirirdi. Osmanlı Devleti de, zimmî denilen bu gayrimüslim vatandaşların canını, malını ve din hürriyetini teminat altına alırdı. Kanun önünde Müslüman vatandaş ile gayrimüslim vatandaş arasında bir fark yoktu. Bu husus, devletin veya hükümdarın gayrimüslim tebaaya bir ihsanı vasfında olmadığı gibi; milletlerarası bir anlaşmanın gereği de değildi. Şer'i hukuka dayanan bir iç hukuk düzenlemesi idi. Bu bakımdan hiçbir hükümet, bunu sınırlandıramaz veya kaldıramaz; gayrimüslimler de bu haklarından vazgeçemezdi. (Ekinci, 2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun günümüz Balkanlar'ında asırlar sonra bile bıraktığı izlerin yanlış ifade edilmesi ve anlatılması, kasıtlı veya kasıtsız yanlış öğretilmesi, geleceğin inşasında problem oluşturmaktadır. Bu durumu Balkan okullarında okutulan tarih kitaplarında yer verilen Osmanlı-Türk imajına bakarak anlamak mümkündür. Balkanlar'daki tarih ders kitaplarında çizilen Osmanlı imajının, Osmanlı sempatisini içinde hissedilen milletleri Türk kimlik ve kültür algısı noktasında olumsuz yönde etkilemektedir.

Bulgar 3. Sınıf "İnsan ve Toplum" dersine ait ders kitabınının 84. sayfasının 1. paragrafında Osmanlı hakkında aşağıdaki tabirler geçmektedir; "Bulgar halkı talihine razı olmadı. 19. Yüzyıl boyunca Bulgarlar Niş ve Vidin kasabalarında isyana kalkıştılar. Tırnovo ve Braila'da isyan hazırlıkları yapıldı ama hepsi de başarısız olur. Bulgarlar bütün savaşlarda Osmanlı'ya karşı savaşırken Rusya'yı destekledi. Bulgarlar komşu ulusların Sırp, Rum ve Rumenlerin kurtuluş mücadelelerine de katıldılar". Burada da Osmanlı Devleti ile Bulgar halkı arasındaki ilişkiye değinilmiş fakat verilen bilgilerde eksikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Zira bu konuda kaynaklarda aşağıdaki vurgulamalar dikkat çekmektedir. Buna göre Balta ve Demir (2016) tarafından şu ifadeler yer verilmiştir; "Bulgaristan'a yerleşen Osmanlı Türkleri, Bulgaristan'ın etnik, politik ve dini hayatında oldukça etkin olmuşlardır. Önemli miktarda Türk, XIV-XV. yüzyıl boyunca Bulgaristan'a yerleşmiştir. Stratejik alanların Anadolu'dan gelen Türkler ile kolonileştirilmesiyle birlikte, Bulgaristan'daki sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik hayat Türklerin ve diğer Müslümanların lehine gelişmiştir. Bu demografik durum, 1877-1878'deki Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam etmiş ve savaş sonunda tersine dönmüştür (Eminov, 2002). Rus tarih ders kitapları Osmanlı'nın Balkanlarda ilerleme kaydetmesini hem medeniyet tarihi, hem de Hıristiyanlık dini açısından olumsuzluk biçiminde tarif etmiştir (Balta ve Demir, 2016)". Ayrıca bu konuda G.,R.,D. (1985) tarafından şunlar ifade edilmiştir; "Bulgaristan'da gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetlerinden söz etmişlerdir. Bu alandaki gelişmelerin Bulgar bağımsızlık mücadelesinde çok önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra eğitim hareketinin hızlandığı ve Ruslardan geniş çaplı yardımlar alındığı belirtilmiştir. Odesa'da 300 Bulgar çocuğun burslu okuduğu belirtilmiş, bunların Bulgaristan'a dönünce öğretmen oldukları ve vatansever liderler olarak çalıştıkları belirtilmiştir. Rus kitaplarını tercüme eden Todor Burmov, Lüben Karavelov gibi bu kişiler, Rus kültürünün de Bulgaristan'da yayılmasında etkili olmuşlardır. Kurtuluşun arifesinde yani Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için gerçekleşen isyandan hemen önce 1500 okulun Bulgar topraklarında faaliyet gösterdiğine vurgu yapılmakta ve övünç vesilesi sayılmaktadır (Georgieva ve diğerleri, 1985). Bununla birlikte aynı sayfanın 2. paragrafında da şu ifadeler yer almaktadır; "Georgi Rakovski Bulgar topraklarının kurtarılması için çeşitli planlar hazırladı. Bu amaçla yurtdışında bir Bulgar ordusu kurmayı amaçladı. Sırbistan'da Osmanlılarla savaşmak için yüzlerce Bulgar genci topladı. Sırbistan ve Romanya'dan milis güçlerin Bulgar topraklarına geçmeleri öngörüldü. Milis yöneticileri Panayet Hitov, Philip Totyu, Hacı Dimitan, Stefan Karadja hepsi mücadele ettiler. Bulgaristan devrimci merkez komitesini kuran

Romanya'nın başkenti Bükreş'ten bir başka büyük Bulgar devrimci Lyuben Karavelov ona katılan Hristo Botev ve Vasil Levski de vardı". Ders kitabında yer alan bu ifadelerle, Osmanlı'ya karşı yapılan faaliyetler konu edilmiştir. Bulgar gençlerinin aldıkları desteklerle Osmanlı'ya karşı ayaklanma içinde olduklarına değinilmiştir. Ders kitaplarının devletin ideolojisini genç kuşaklara aktarma amacı taşıdığı da bilinmektedir. Bu konuda şunlara yer verilmiştir; "ders kitapları kimlik oluşturma ideolojisi bakımından iktidarların da en büyük araçları arasındadır. Bu durumdan en fazla etkilenen ders kitapları ise tarih ders kitaplarıdır. Ders kitaplarının iktidarlardan etkilenmesine bir örnek de Balkan ülkelerinde okutulan tarih ders kitaplarına örnek olarak verilebilir. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar sonra bile günümüz Balkanlar'ında bıraktığı izlerin yanlış anlaşılması veya anlatılması, bilerek veya bilmeyerek yanlış öğretilmesi, geleceğin inşası bakımından sorun oluşturmaktadır. Bu durumu Balkan ülkeleri eğitim kurumlarında okutulan tarih kitaplarında da ortaya konulan "Osmanlı-Türk imajı"na bakarak tespit etmek mümkündür (Şahingöz ve Bilalli, 2018)".

Bulgar "İnsan ve Toplum" dersine ait ders kitabının 85. sayfasının "Özgürlük Havarisi" başlığının 1. paragrafında "Osmanlı" hakkında aşağıdaki tabirler geçmektedir; "Vasil Levski ilk olarak tüm Bulgar halkının katılımıyla özgürlüğün kazanılması gerektiğini belirtti. Birçok Bulgar köy ve kasabasını dolaşmış. Osmanlı yetkililerine karşı ortak bir ayaklanma hazırlamak için gizli komiteler kurdular. Komitede görev alanlar rahip, öğretmen, çiftçi, esnaf ve tüccarlar oldu. Levski dolaşıp ayaklanmayı hazırlarken yakalanır. 18 Şubat 1873'te Sofya yakınlarında asılır. Çalışmalarına Levski'den sonra devrimci komitenin liderleri Hristobotev devam etti". Burada isyancıların Osmanlı'ya karşı ayaklanma teşebbüslerinden bahsedilmektedir. Fakat bu konuda bazı kaynaklarda (Todorova, 2009) "Osmanlı döneminde ayaklanmalara önderlik etmiş olan Bulgar isyancılar içinde Vasil Levski ismi Bulgar halkı tarafından tanınan meşhur bir şahsiyettir. Fakat Osmanlı bakış açısına göre, kanuni çerçevede bakıldığında "devlete isyan etmekten, düzeni bozmaktan, ihtilâl teşebbüsten, silahlı soygunda bulunmaktan ve cinayet işlemekten mahkûm ve suç dosyası kabarık olan Levski'nin Bulgaristan'ın resmî tarihi ve Bulgar halkının hayatında farklı bir yere sahiptir" ifadelerine yer verilmiştir.

Bulgar 3. sınıf "İnsan ve Toplum" dersine ait ders kitabının 86. sayfasının "Nisan İsyanı" adlı ana başlığın "Halk Ayaklanmasına Doğru" adlı 1. paragrafında Osmanlı hakkında aşağıdaki tabirler geçmektedir; "1875-1876 seneleri Osmanlı İmparatorluğu için zor bir zaman oldu. Bütün Balkanlardaki halk isyana yöneldi. Romanya'da ki Bulgar devrimciler yeni isyan organize etmeye karar verdiler. Bulgar toprakları büyük şehirlerin devrimci bölgelerine ayrıldı. Tırnovo, Plovdiv, Sliven, Sofya'da dâhil edildi. Baş havariler ve yardımcıları atandı. Vasil Levski'nin komitesi restore edildi. Silahlar toplandı ve bayraklar dikildi. Bulgarlar Romanya ve Sırbistan'da çeteleri Bulgar topraklarına girmek için hazırladı". Aynı ana başlığın 87. Sayfasında ise Osmanlı hakkında şunlara yer verildiği görülmüştür; "20 Nisan 1876'da Nisan isyanı patlak verdi ve Mayıs ortasına kadar devam etti. Bu isyana binlerce Bulgar katıldı. En şiddetli Tırnovo, Plovdiv bölgelerinde oldu. Bütün dağlardakiler ayaklanmış. Öğretmen Raina Popgeorgieva Panagyuishte kasabasından özgürlük veya ölüm etiketli bayrağını sallamış. Georgi Benkovski çetesiyle tüm köyleri ayaklandırmış. Güçler eşit değilmiş. Ayaklananların silahları eskiymiş. Modern silahlı Osmanlı'ya karşı kirazdan topları ve eski silahları varmış. Birbiri ardına isyancı yerleşimleri fethedildi ve yakıldı. Cesur Bulgarlar kiliselerde ve manastırlardaki okullarda kendilerini savunarak son direnişe geçti. Strelcha'da binlerce erkek, kadın ve çocuk öldürüldü. Makedonya'dan Bulgarlarda isyan ettiler ve askerler örgütlediler. Fakat Trakya'da ki kardeşlerine yardım edemediler. Hristo Botev Tuna nehrini çetesiyle geçti ve Kozloduydan Vrachanski Balkan'a kahramanca ilerledi. Orada bir düşman mermisiyle vuruldu. Onun uğruna ve özgürlük için diğer ölenlerin adına 2 Haziran'ı şehit günü olarak anarız". Bu konuda Bulgar ders kitaplarında belirtilenlerin aksine aşağıdaki ifadelerle yer verildiği görülmüştür; "19.yy ile birlikte Bulgar ulusçuluğunun körüklenmesine ön ayak olan

Nezavisimost ve Svobo'da (Özgürlük) adlı gazeteler Bulgarca yayın yaparak bu konuda önemli rol oynamıştır. Ayrılıkçı akımların etkisini hissettirdiği yerlerden biri olan Bulgaristan'da kullanılan Bulgarca edebiyat ve eğitimde de kullanılmaya başlanmış, Svobo'da (Özgürlük) ve Nezavisimost (Bağımsızlık) gibi gazeteler Bulgar milliyetçiliğinin körüklenmesinde önemli rol oynamıştır (Köksal, 2005). Sultan II. Abdülhamid döneminde kurulan denge politikası ile Rumlarla işbirliği yapmaya yanaşamayan Bulgarlar daha sonra İttihat Terakki döneminde birçok hak elde ederek Rumlarla olan itilaflarını da sonlandırmışlar sonra da işbirliği içine girerek Osmanlıya Balkan savaşını açmışlardır.

Bulgar 3. sınıf "İnsan ve Toplum" dersine ait ders kitabının 90. sayfasının "Bulgaristan'ın Kurtuluşu" adlı ana başlığın "Rusların Türklere Savaş İlanı" adlı ilk paragrafında "Osmanlı" ve "Türk" kavramı hakkında aşağıdaki tabirler geçmektedir; "Nisan ayaklanmasının acımasızca bastırılması ve Avrupa halklarının Rus, İngiliz, Amerikan, Fransız ve diğer diplomatların ve gazetecilerin sempatisini uyandırması Türk yetkililerin işlediği acımasızlıkları bildirdi. Bulgarlara destek ve koruma amaçlı Charles Darwin, Fransız yazar Victor Hugo, Rus bilim adamı Mendeleev ve diğerleri bu savaş hakkında yazılar yazdılar. Bulgaristan'da olayların en geniş haberleri Sovyetlerde yankılandı. Rus imparator 2. Alexander Osmanlı'ya savaş açtığını duyurdu". Aynı sayfanın "Bulgar Milislerinin Katılımı" adlı 2. paragrafında "özel gönüllü birimi, Bulgar gönüllüler tarafından yaratıldı. Rus kenti Samara'da yaşayanlar kendilerine özel işlemeli bir bayrak verir. Rus ordusunu desteklemek için özel istihbarat grupları oluşturulur. Bulgarlar kurtuluşlarına aktif olarak katılırlar". Bulgar "İnsan ve Toplum" dersine ait ders kitabının 91. sayfasının "Bulgaristan'ın Kurtuluşu" adlı ana başlığın "Savaş ve Kurtuluş" adlı ilk paragrafında "Osmanlı" kavramı hakkında aşağıdaki tabirler geçmektedir; "1877'de Rus birlikleri Tuna'yı geçti. Svishtov ilk kurtarılmış şehir oldu. General Gurko eski başkent Tırnovo'yu da kurtardı. Eski Zağra kasabasında kahramanca mücadele edilmiş birçok bayrak taşıyıcı vurulmuş. Milisler Samara bayrağını taşımaya devam etti. Savaşı Şipka zirvesi takip etti. Savaş yarım yıl sürdü. Osmanlılar durduruldu. Plevne içinde yapılan savaş uzun süredir devam eden şiddetli dövüş kuşatmasından sonra çok şiddetliydi ve binlerce ordu Rus ordusu tarafından ele geçirildi. 1878'in başlarında General Gurko özgür Bulgar şehri Sofya'nın gelecekteki başkentini kurtardı. Rus ordusu Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine yaklaştı ve saldırdı. 3 Mart 1878'de San Stefano kasabasında beş asır sonra Bulgar devletinin restorasyonu başladı". Ayrıca aynı sayfanın son kısımlarında; "3 Mart her sene Osmanlı'dan kurtuluş olarak kutlanır (resmi bayram)" ibaresi yer almaktadır. Burada da belirtildiği gibi "Türkler"le ilgili delil ve belgeye dayanmayan ithamlara yer verildiği görülmektedir. Bu konuda Bulgar faaliyetlerine destek maksatlı fikrî alanda da destek bulduklarına değinildiği görülmüştür. Yabancı kaynaklara baktığımızda; isyan sırasında Müslümanlara ve Türklere çeşitli katliam ve işkencelerde bulunanların Bulgarlar olduğu belirtilmiştir (Millman, 1980; Jelavich, 2009; McCarthy, 1998). Ayrıca bu konuda şunlara da yer verilmiştir; "Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu kötü durum ve dış etkenler, 1875 Hersek ayaklanmasının bir uzantısı olarak 1876 Mayısında Bulgaristan'da bir ayaklanmanın patlak vermesine neden oldu. Ancak ayaklanma bir süre sonra güç de olsa bastırıldı. Ayaklanmanın bastırılması ile ilgili daha çok Bulgar ve Rus kaynaklarına dayanan, çoğu abartılı veya yalan haberlerin özellikle İngiliz basınında görülmesi ve bunun liberaller tarafından siyasi bir malzeme olarak kullanılması Türklere karşı bir öfke selini doğurdu. İngiliz kamuoyunda oluşan Türk aleyhtarı tepki aynı zamanda İngiliz hükümetini de hedef aldı. İngiliz hükümeti kamuoyu baskısına karşı direnerek, Osmanlı imparatorluğunun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne dayanan geleneksel politikasına bağlı kaldıysa da bu politikasından dönüş yapabileceğini de gösterdi. Nitekim İngiltere'nin doğu politikasında bir değişim devri açan Bulgaristan olayları, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Osmanlı İmparatorluğunu yıkıcı ve bölücü bir nitelik kazanmasında önemli rol oynadı (Ayдын, 2002)".

Görsel 2. 4. Sınıf Bulgar Ders Kitabının Kapak Sayfası

Bulgar 4. sınıf İnsan ve Toplum dersine ait ders kitabının 40. sayfasında Müslüman, Osmanlı ve Türk konularının geçtiği “Osmanlı Türklerinin İşgali” (3. paragraf) başlığında aşağıdaki tabirler geçmektedir; “14. yüzyıl ortalarında Bulgaristan ve Balkanlar üzerindeki tehlike baş göstermeye başladı. Osmanlı Türkleri Asya’dan Avrupa’ya geldi. İnançları gereği Müslümandılar büyük ve güçlü orduları vardı. Balkan yöneticileri güçlerini engelleyemedi. Bulgar Krallığı bölündü. Ivan Shishman Tırnovo’nun tahtına oturdu. Ivan Sracimir Vidin’e hükmetti. Trakya kaleleri cesur direnişe rağmen birbiri ardına düştü. 1393’te Osmanlı ordusu kuşatma yaptı. 3 ay boyunca sakinleri saldırılara direndiler. Patrik bu savunucuları ruhen güçlü tutmaya çalıştı. Ama kale fethedildi ve yıkıldı. Böylece 14. Yüzyılın sonunda Bulgaristan bir devlet olmaktan çıktı”. Bulgar 4. sınıf İnsan ve Toplum dersine ait ders kitabının 42. sayfasında Müslüman ve Osmanlı konularının geçtiği “15-17. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar (ana başlık)” ana başlığının Osmanlı İmparatorluğu konusunun anlatıldığı 1. Paragrafta aşağıdaki tabirler geçmektedir; “15. yüzyılda Osmanlılar Konstantinopolu fethetti. İstanbul’u başkent ilan ettiler. Savaş boyunca üç kıtada devasa bir imparatorluk kurdular. Dünyanın ve halkın tam efendisi sultan idi. Güçlü bir ordu boyun eğdirilmiş halklar üzerinde ki gücünü sürdürdü. İslam hukuku Müslümanları toplumda diğer inançlara göre daha yükseğe taşıdı. (Müslümanlık diğer inançlara göre daha yüksektydi.) yönetim sadece Müslümanlardaydı. Hristiyanların ve Yahudilerin dinlerini yaşama hakkı var fakat devlet işlerinde ve orduda görev alma hakkı yok. Müslümanlara göre daha çok vergi ödemişler. Silah taşımaları yasaklanmış. Öze günlerinde renkli giysileri ev süsleme adetleri yasaklanmıştır”. Gayrimüslimler hakkında burada verilen bilgilerin eksik ve yetersiz olduğu görülmektedir. Kaynaklara baktığımızda ise bu konuda şu bilgilere yer verildiği görülmektedir; “çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğunda, insanlar bugünkü anlamıyla milliyet ayrımı yapılmaksızın sadece mensup oldukları dinlere göre gruplara ayrılmış ve bu çerçevede, halkın neredeyse yarısını oluşturan Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar kimliklerini yitirmeden ve Müslüman olmaya zorlanmadan devlet sona erene kadar birlikte yaşamışlardır. Bir İslam Devleti olan Osmanlı Devletinde,

klasik dönemde Müslüman olmayan gruplar İslam hukukunun kurallarına uygun olarak zimmet antlaşması kapsamında İslam güvencesinden yararlanmışlardır. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerle halk arasında eşitlik sağlanmaya çalışılırken, zimmet kurumuna ilişkin birçok kural değiştirilmiştir (Konan, 2015)”. Shaw and Shaw (2002)’a göre ise; “Osmanlı Devleti’nde idareciler, yetkilerini yönetim, maliye ve askerlikle sınırlandırmış; devlet yönetiminin işlevlerinden sayılan eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, adalet vb. diğer konular ise tebaaya bırakılmıştır. Böylece tebaanın kendi kurumlarını, dini liderlerinin otoritesi altında sürdürüp geliştirmelerine izin verilmiştir. Klasik dönemde devletin tanıdığı milletler olan Rum, Ermeni ve Yahudilere, yasalara uydukları, vergilerini ödedikleri, güvenlik ve düzeni muhafaza ettikleri sürece, kendi okullarını, yetimhanelerini, hastanelerini, mahkemelerini ve diğer kurumlarını kurup yaşatma imkânı verilmiştir. Dönemindeki diğer çok uluslu devletlerle kıyaslandığında Osmanlı Devleti’nin farkı da burada yatmaktadır (Özgişi, 2014)”. Bununla birlikte Osmanlı müsamahası hakkında birçok araştırma (Faroqhi, 2002; Kia, 2011; Uzunçarşılı, 1988) da yapılmış ve gayrimüslimlerin huzur içinde yüzyıllarca yaşadıklarına değinilmiştir. Bu sebeple Bulgar ders kitaplarında sözü edilen baskı durumunun spekülasyon olduğu görülmektedir

Bulgar 4. sınıf “İnsan ve Toplum” dersine ait ders kitabının 44. sayfasında “Türk” ve “Osmanlı” konularının geçtiği “Ortaçağda Bulgaristan” ana başlığının “Osmanlı Egemenliği Altındaki Bulgar Toprakları” konusunun anlatıldığı son paragrafta aşağıdaki tabirler geçmektedir; “1396’da bölünmüş ve zayıflamış olan Bulgaristan Osmanlı yönetimine girdi. Bulgar toplumu dilini, Ortodoks inancını ve geleneklerini korudu. Manastırlar edebiyatın depoları olarak kaldı. Yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nda birlikte yaşayan Bulgarlar, Türkler, Yahudiler, Romanlar Ermeniler ve diğer topluluklar birbirlerine iyi bir komşuluk ve karşılıklı saygı kuralları getirdiler”. Burada belirtilen hususların farklı kaynaklarda da ifade edildiğini söylemek mümkündür. Buna göre Yiğitoğlu (2013) tarafından bu konuda şunlar belirtilmiştir; “Osmanlıların kendi dinlerinden olmayan pek de azımsanamayacak nüfusa sahip olan gayr-i müslim topluluklara uyguladıkları hukuk ve hoşgörü, Osmanlı’nın çeşitli kıtalarda kolayca hissedilmesine ve bu topraklarda uzun süre kalmasına zemin hazırlayan bir etken olmuştur. Osmanlı Devleti’nin diğer milletlere karşı uyguladığı politikada günümüz modern demokrasi anlayışıyla örtüşen bir hassasiyetin olduğunu rahatlıkla görebilmekteyiz. Zira Osmanlı’daki bu idare biçimi olabildiğince sınırları zorlayacak şekilde tesis edilmiştir. Osmanlı’nın vücuda getirdiği bu yönetim biçimi daha çok İslam’ın sunmuş olduğu bakış açısından gelmektedir. Çünkü Osmanlı’nın hoşgörü anlayışının temelinde, inandıkları dinin bu unsurları bir davranış biçimi olarak emretmesi yatmaktadır. Bilindiği gibi İslam dininin bu hususta müntesiplerine getirdiği kaideler, din ve vicdan hürriyetini temel almaktadır ve zorbalıkla diğer dinden olan insanları kendi dinine inanması hususunda zorlamasını da asla tasvip etmemektedir. İslam’ın belirtmiş olduğu bu esaslar İslam Tarihi boyunca yönetimlerin en fazla önemsedikleri husus olmuştur. Osmanlı Türkleri sadece yönetim olarak değil halk nezdinde de bu İslami perspektifi benimsemiş ve kuruluşundan yıkılışına kadar halk ile devlet buna sadık kalmaya çalışmıştır. Bunun en önemli göstergesi ise Osmanlı’nın Müslüman ve gayr-i müslim tebaasıyla 600 yıllık hayatı hep birlikte yaşamış olmasıdır (Yiğitoğlu, 2013)”. Dolayısıyla Osmanlı topraklarında farklı milletlerin bir arada huzur ve hoşgörü içinde yaşadığı, komşuluk ilişkilerinin barış ve karşılıklı saygı üzerine kurulu olduğun birçok kaynakta (Shaw and Shaw, 2002; Lewis, 1996; Levy, 1994; Faroqhi, 2020) da belirtilmiştir.

Bulgar 4. sınıf “İnsan ve Toplum” dersine ait ders kitabının 46. sayfasında “Osmanlı” konularının geçtiği “Bulgar Canlanması ve Avrupa” ana başlığının “Modern Avrupa’nın Kazanımları” konusunun anlatıldığı 1. paragrafta aşağıdaki tabirler geçmektedir; “18. yüzyılda her alanda özgür Avrupa toplumları gelişmiş. Basılı kitaplar ve gazeteler Avrupa’yı birbirine bağlamış. İngiltere’de makine üretimi el emeğinin yerine aldı. Fen ve laik eğitim düşüncüyü değiştirdi. Fransa’da ki aydınlar yeni fikirlerle zihni fethettiler. Akıl ve bilginin gücüyle

özgürlük ve eşitlik temelli yeni bir toplum organizasyonunun sağlanabileceğine inanıyorlardı. Fransızlar adaletsiz kraliyet hükümetine karşı silahlarla yükseldi. Avrupa fikirleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki fikirleri de etkiledi". Burada belirtilen hususlara kaynaklarda farklı biçimde yaklaşıldığı görülmektedir. Buna göre kaynaklarda şu ifadelere yer verilmiştir; "1789 Fransız Devrimi sonrası başlayan milliyetçilik akımının etkisiyle milliyetçilik fikirleri yayılmış, Müslümanlar kendilerini Arap ve Arnavut, Ortodoks Hristiyanlar da kendilerini Yunan, Bulgar ve Sırp olarak tanımlanmaya başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde siyasi hayata yön veren ve Batı siyaset felsefesi ile etkileşim içinde gelişen Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık düşünce akımları çökmekte olan bir imparatorluğu kurtarma girişimleri olarak ifade edilebilir. Bu düşünce akımlarının tamamı tabanından gelen talepler doğrultusunda olmayıp, büyük bir çoğunluğu Avrupa'da eğitim gören gençlerin dönemin yönetim anlayışının Osmanlı devletinin çöküşüne zemin hazırladığı düşüncesini gazete ve dergiler aracılığı ile toplumun geniş kesimlerine ulaştırması sonucu gelişmiştir Osmanlı devletinin çöküşünü önlemek bu dört düşünce akımının ortak amacıdır (Acar, 2019)". Belirtilen konu hakkında kaynaklarda şunlara yer verilmiştir; "Osmanlı Devleti'nin çeşitli milletlerden (Rum, Arap, Ermeni, Boşnak, Sırp, Bulgar...) oluşan çok uluslu yapısı 1789 Fransız İnkılabının ortaya çıkardığı milliyetçilik anlayışı sonucu ağır bir darbe görmüş ve tehdit altına girmiş, bu durumda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletlerinin hedefi haline gelmiştir. İşte böyle bir dönemde ortalıkta dolaşan şu soru zihinleri zorlamaktadır: Bu devlet nasıl kurtulur? dönemin pek çok aydınının zihnini zorlayan bu soruya, çeşitli öneriler getirilmiştir. İşte tam bu noktada fikir akımları siyasi bir kimlik kazanarak ön plana çıkmışlardır" (Şengül, 2006).

Bulgar 4. sınıf "İnsan ve Toplum" dersine ait ders kitabının 48. sayfasında "Osmanlı" ve "Türk" konularının geçtiği "Kilise Bağımsızlık Hareketi" konusunun anlatıldığı 2. paragrafta aşağıdaki tabirler geçmektedir; "1838'de Tırnov'o'ya bir Yunanlı atandığında ve bir yıl sonra sultan tüm konuların eşitliğini kanunla ilan ettiğinde memnuniyetsizlik sosyal bir harekete dönüştü. 1844 yılında Bulgar din adamları Türk sultana isteklerini bildirmişler. Kendi dinini kilisede yaşatmak, kendi dilinde kitap yazıp gazete çıkarmak için izin istemişler. O zamanda Osmanlı başkentinde 30.000 üzerinde Bulgar yaşıyormuş. İstekleri kabul olmuş. İstanbul'da Sveti Stefan kilisesinde ibadetleri yapılmıştır. Osmanlı makamları ilk olarak Bulgarları imparatorlukta Ortodoks Hristiyanların kitlesi arasında ayrı bir topluluk olarak tanıdı". Burada belirtilen hususlara paralel olarak şunlara yer verilmiştir; "Dünya'da meşhur olan Osmanlı hoşgörü ve müsamahası Brockelmann (1964) tarafından da dile getirilmiş ve Müslüman Türklerin yaptıkları fetihler sırasında isteselerdi gayrimüslimleri ortadan kaldıracaklarına sahip olduklarını hatta Hristiyanları zorla din değiştirmeye mecbur bırakabileceklerini fakat bunu dinlerinin müsaade etmemesi sebebiyle yapmadıklarını belirtmişlerdi. Herhangi bir baskı ve zorlama yapılmadığı gibi medeni hukuk alanında da çeşitli hakların tanındığını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yaptığı bu ve benzeri hoşgörülü/hakkaniyetli uygulamalarına dair tespitler (Todorov, 1979; Şentürk, 1992; Jelavich and Jelavich, 1977; Karpat, 2004) de mevcuttur. Dolayısıyla Bulgar ders kitaplarında bazı manipülasyonların yanında belgelerle sabit olan gerçekleri de ifade edebildikleri görülmektedir.

Bulgar 4. sınıf İnsan ve Toplum dersine ait ders kitabında 50. Sayfasındaki Osmanlı konularının geçtiği "Bulgar Devleti Hareketi" ana başlığının "Aydınlanmadan Devrime" konusunun anlatıldığı 1. paragrafta aşağıdaki tabirler geçmektedir; "Balkanların Hristiyan halklarına göre 19. Yüzyıl hem aydınlanma hem de kurtuluş yüzyılıydı. Sırp ve Yunanlılar özgürlük silahlarıyla ilk isyan edenlerdi. Pek çok cesur Bulgar da komşularının mücadelesine katıldı. Romanya ve Rusya'da ki varlıklı Bulgar göçmen tüccarlar Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden düzenleyerek kurtuluşun kademeli ve barışçıl bir şekilde sağlanabileceğine inanıyorlardı. Aydınlanmaya çok para bağışladılar, Batı ülkeleri ve Rusya'dan yardım isteyen örgütler yarattılar. 19.yüzyılın ortalarına gelindiğinde birçok vatansever, özgürlüğün silahlı bir mücadeleye ihtiyaç duyduğuna ikna edildi". Kaynaklara baktığımızda, Osmanlı tebaası olarak

yaşayan Bulgar tüccarlar, Bulgar isyancıları maddi yönden fonlayarak onların ayaklanma noktasındaki tutumlarını desteklemişlerdir. Bu konuda zengin Bulgarlar tüccarlarına ve zenginlerine, yüzyıllardır burada huzur ve barış içinde yaşayan Türklerin dükkân ve işyerleri kendilerinden alınarak bu kimselere verildiği çeşitli kaynaklarda (Neuburger, 2013; Jelavich and Jelavich, 1977) belirtilmiştir. Bu noktada çıkarılan huzursuzluklar, Türklerden değil Bulgarların kendisinden gelmiştir.

Bulgar 4. sınıf İnsan ve Toplum dersine ait ders kitabının 52. sayfasında Osmanlı konularının geçtiği “Bulgaristan’ın Kurtuluşu ” ana başlığının Osmanlı İmparatorluğu konusunun anlatıldığı 1876 Nisan İsyanı adlı 1. paragrafında aşağıdaki tabirler geçmektedir; “Genç devrimciler ayaklanma hazırlıklarını hızlandırdılar. Komite ağına gizlice silah alıp birlikler kurarak devam ettiler. Sultanın polisi planı ortaya çıkardı ve isyan 20 Nisan 1876’den önce patlak verdi. Balkanlar öncesi yaylalar ve Batı Rodoplar’ında ayrı yerleşim yerleri kurulmuştu. Zayıf silahlı ve yalıtılmış isyancı yerleşim birimleri Osmanlı birlikleri tarafından hızla yenildi. 30.000 insan öldürüldü. Ve 200 köy yakıldı. Ayaklanma 200 cesur Bulgar’dan oluşan bir grup Tuna nehrini geçtiğinde bastırıldı”. Aynı sayfanın Avrupa’da Ayaklanmanın Tepkisi adlı 2. Paragrafında ise aşağıdaki tabirler geçmektedir; “Osmanlı şiddeti Avrupalı gazetecilerden gizlendi. Uluslararası bir soruşturma dünyadaki Bulgarların çektiği acıyı ortaya çıkardı. Rusya’da Batı Avrupa ve Amerika’da insanlar masum kurbanlara sempati duyuyorlardı. Yazarlar, bilim adamları ve politikacılar Avrupa hükümetlerini müdahale etmeye çağırdı. Büyük güçlerin padişah ile Bulgar sorununun barışçıl bir çözümü için müzakereleri başarısız oldu”.

Kaynaklarda Bulgarlar ve Osmanlı Devleti hakkında şu bilgilere yer verilmektedir; “Balkanlarda çeşitli isyan hareketlerinde bulunan Bulgarlar, Devlet-i Âliyye tarafından aşınan tedbirlerle zaman zaman pasif hale getirildi ise de arkasında olan güçlerin desteğiyle büyük ayaklanmalarda bulunmuşlardır. Ayaklanmalara karşı devlet tarafından geliştirilen tedbirler sırasında yerli halkın zarar görmemesi için azami dikkat gösterilmişse de yine de ufak çaplı olumsuzluklar yaşanmıştır. Bulgar halkı ilerleyen yıllarda da Müslüman halka olan tahammülsüzlüklerini ileri seviyede göstermiş olup topraklarını Ege ve Akdeniz’e çıkış imkânı verecek şekilde genişletmek isteyen Bulgaristan, bu bölgelerde yaşayan Müslümanlardan kurtulmaya çalışırken Hristiyanları da Bulgarca eğitim ve Bulgar Ortodoks Kilisesi aracılığıyla asimile etmek istemiştir. Bu nedenle bölgedeki Yunan-Bulgar çekişmesinden en fazla zarar görenler yine bölgede yaşayan masum halk olmuştur (Korkmaz, 2017)”. 19. yüzyılın sonlarında özellikle Fransız İhtilalinin ulusçuluk fikrinin yaydığı ortam sebebiyle başta Bulgarlar olmak üzere Balkan milletleri buldukları yerlerde kendinden olmayan diğer uluslara karşı da şiddet ve saldırı hareketleri başlatmışlar ve çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuşlardır. Ayrıca Osmanlı’nın diğer milletlere herhangi bir baskı ve şiddet uygulamadığı birçok kaynaktan vurgulanmıştır. Wittek (1985), Osmanlı’nın hüküm sürdüğü yerlerde uzun süre bulunmasını halkla kaynaşmasına bağlarken, Bodin (1992) ise Osmanlı padişahının sadece Müslümanlara değil Katolik, Ortodoks ve Yahudilere de eşit muamelede bulunduğunu belirtmiştir. Osmanlı belgelerinde papaz evi olarak adlandırılan Metoh’un kilise olarak yapıldığı ve Haliç’e bakan 25 odasının bulunduğu belirtilmiştir. Bu kilisenin saçağının hemen altında Slavca olarak aşağıdaki ibarelerin geçtiği görülmüştür; “Bu yer Tanrının izni ve yardımıyla, Padişahın yüksek fermanıyla, Ulu Padişah Sultan Abdülmecid Efendimizin ve patrik Antim’in zamanında ilk Bulgar Kilisesi Metohu’nun yapılması için yurtsever ulu prens Stefan Bogoridi tarafından Tanrının ve insanların önünde Bulgar halkına armağan edilmiştir. Bulgar metohu yapısı halkın yardımı ve katılımıyla ve denetimi altında yapılmıştır. 1850 yazında tamamlanmıştır” (Mevsim, 2011). Burada da belirtildiği gibi Osmanlı müsamahası Bulgar halkının yüzyıllarca huzur içinde yaşammasını sağladığı gibi bu durum kaynaklarla da ortaya konmuştur. Dolayısıyla Bulgar ders kitabında belirtilen ithamlar kaynaklar da çürütülmektedir. Bununla birlikte Rus-Türk Savaşı 1877-1878 adlı 3. paragrafta ise; “1877 baharında, Rusya Osmanlı

İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Ruslarla beraber 10.000 gönüllü Bulgar askeri savaşmış Şipka'da Eski Zağra'da. Bulgarlar Rus askerlerine yardımcı olmuş, önderlik edip, yemek verip, yaralılara hizmet etmişler. Savaş 3 Mart 1878'de sonlandırılmış. San Stefano kasabasında Rusya Balkanlarda büyük bir Bulgar devletinin kurulmasını sağlayan ön antlaşmayı Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladı. Özgür Bulgaristan 1878 yazında Büyük güçler ve Osmanlı devleti arasındaki Berlin antlaşmasıyla uluslararası alanda kabul gördü. Balkanlarda Bulgaristan devleti kurulmuş oldu" ibaresi yer almaktadır. Bulgar 4. sınıf İnsan ve Toplum dersine ait ders kitabının 60. sayfanın son paragrafında aşağıdaki tabirler geçmektedir; "1984-1985 yıllarında komünist hükümet zorla Müslüman isimlerini değiştirir. Türklerin insanlık haklarını hiçe sayar. 340.000 Türk Türkiye'ye göç eder. 30 yılı aşkın süren Todor Jivkof rejimi insanların ayaklanmasıyla son bulur. Doğu Avrupa birliğindeki komünist rejimler sona erdi". Kaynaklarda bu konularda şu bilgilere yer verilmektedir; "9 Eylül 1944 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan topraklarına girmesiyle, ülkedeki faşist yönetim devrilerek yerini sosyalist rejime bırakmıştır. Rejimin değişmesiyle birlikte bölgedeki Türk azınlıklar, bu süreçten son derece olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Komünist rejimin uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda, Bulgaristan'daki Türklerin desteği alınmak için eşitlikçi ve daha özgür politikalar gerçekleştirilse de ilerleyen yıllarda Türkler aleyhinde ciddi problemler ortaya çıkmıştır. Bu durum bölgede hayatını sürdüren Türkleri bir kez daha göç etme düşüncesiyle karşı karşıya bırakmıştır (Korkmaz ve Öztürk, 2017)". Ayrıca Çolak (2013) tarafından şu bilgilere yer verilmektedir; "Türkiye'ye yapılan göçler konusunda Bulgaristan Türklerinin durumu bir bakıma upuzun bir göç tarihi olarak cereyan etmiştir. Vaktiyle Anadolu topraklarından Rumeli'ye göç etmiş olan ve uzun yıllar bu topraklarda yaşayan Türklerin, zaman içerisinde değişen şartlar nedeniyle tekrar ata topraklarına zorunlu göçe zorlanması, kanayan bir yara gibi, XIX. yy'dan günümüze kadar sürüp gitmiştir. Bulgaristan Türklerinin uzun bir zamana yayılan bu göç hareketi kimi zaman artmış, kimi zaman azalmış ama hiç eksilmemiştir. Bulgaristan Türklerinin XX. yüzyıllardaki ikinci büyük kitlesel göç hareketi 1950-1951 yılları arasında gerçekleşmiştir. Dönemin Bulgar yönetiminin uyguladığı siyasete en büyük engel olarak Bulgaristan'da yaşayan en büyük azınlık olan Türkler görülmüş ve yaklaşık 200.000 Türk vatandaşı zorunlu göçe tabii tutulmuştur (Çolak, 2013)". Günümüzde de Balkan ülkelerinde pek çok Türk yaşamaktadır. Tarih ders kitaplarında yer alan bilgilerin çarpıtıldığı ve ön yargılı bir yaklaşımın esas alındığı görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

Bulgar 3. sınıf İnsan ve Toplum dersine ait ders kitabında "Osmanlı" kavramının "Müslüman" kavramı ile birlikte kullanıldığı görülmüştür. Osmanlı'nın kendi tebaası olan fakat farklı milletlerden olan kitleler hakkında verilen mesajların arşiv, belge ve kaynaklarla uyumadığı söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun günümüz Balkanlar'ında asırlar sonra bile bıraktığı izlerin yanlış ifade edilmesi ve anlatılması, kasıtlı veya kasıtsız yanlış öğretilmesi, geleceğin inşasında problem oluşturmaktadır. Bu durumu Balkan okullarında okutulan tarih kitaplarında yer verilen Osmanlı-Türk imajına bakarak anlamak mümkündür.

Balkanlar'daki tarih ders kitaplarında çizilen Osmanlı imajının, Osmanlı sempatisini içinde hisseden milletleri Türk kimlik ve kültür algısı noktasında olumsuz yönde etkilemektedir. Bulgar ders kitaplarında Osmanlı Devleti ile Bulgar halkı arasındaki ilişkiye değinilmiş fakat verilen bilgilerde eksikliklerin olduğu gözlenmiştir. Bu konularda da kaynaklarda (Balta ve Demir, 2016; Georgieva ve Diğerleri, 1985) vurgulamalar dikkat çekmektedir. Ders kitabında yer alan ifadelerle, Osmanlı'ya karşı yapılan faaliyetler konu edilmiştir. Bulgar gençlerinin aldıkları desteklerle Osmanlı'ya karşı ayaklanma içinde olduklarına değinilmiştir.

Ders kitaplarının devletlerin ideolojisini genç kuşaklara aktarma amacı taşıdığı da bilinmektedir. Bu konuda kaynaklarda (Şahingöz ve Bilalli, 2018; Jelavich, 2009) da çeşitli ifadeler yer verilmiştir. Bulgar ders kityaplarında Bulgar isyancıların Osmanlı'ya karşı ayaklanma teşebbüslerinden bahsedilmekte, Osmanlı yönetimi suçlanmaktadır. Fakat ilgili konu hakkında meselenin gerçek yüzü bazı kaynaklarda (Todorova, 2009; McCarthy, 1998) izah edilmiştir. Bulgar 3. sınıf “İnsan ve Toplum” dersine ait ders kitabında “Türkler”le ilgili delil ve belgeye dayanmayan ithamlara yer verildiği görülmektedir. Bu konuda Bulgar faaliyetlerine destek maksatlı fikrî alanda da destek bulduklarına değinildiği görülmüştür. Yabancı kaynaklara baktığımızda; isyan sırasında Müslümanlara ve Türklere çeşitli katliam ve işkencelerde bulunanların Bulgarlar olduğu belirtilmiştir (Aydın, 2002; Millman, 1980; Jelavich, 2009; McCarthy, 1998). Bulgar 4. sınıf İnsan ve Toplum dersine ait ders kitabının “Müslüman” ve “Osmanlı” konularının geçtiği “15-17. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar” ana başlığının Osmanlı İmparatorluğu konusunun anlatıldığı paragraflarda gayrimüslimler hakkında burada verilen bilgilerin eksik ve yetersiz olduğu görülmektedir. Fakat Osmanlı müsamahası hakkında birçok araştırma (Faroqhi, 2002; Kia, 2011; Uzunçarşılı, 1988) yapılmış ve gayrimüslimlerin huzur içinde yüzyıllarca yaşadıklarına değinilmiştir. Bu sebeple Bulgar ders kitaplarında sözü edilen baskı durumunun spekülasyon olduğu görülmektedir. Osmanlı topraklarında farklı milletlerin bir arada huzur ve hoşgörü içinde yaşadığı, komşuluk ilişkilerinin barış ve karşılıklı saygı üzerine kurulu olduğu birçok kaynaktan (Shaw and Shaw, 2002; Lewis, 1996; Levy, 1994; Faroqhi, 2020) da belirtilmiştir. Dolayısıyla Bulgar ders kitaplarında bazı zamanlarda çeşitli manipülasyonlar yapıldığı da görülmekle birlikte gerçeklere kaynaklar çerçevesinde de yaklaşıldığı, tarihi kaynakların gerçekleri belgeleriyle ortaya koyduğu da görülmektedir.

Bulgar ders kitaplarına göre; Osmanlı döneminde Bulgar tüccarların çeşitli baskılarla karşılaştıklarına değinilmiş fakat bu konuda yapılanların dezenformasyon olduğu anlaşılmıştır. Zira kaynaklara baktığımızda, Osmanlı tebaası olarak yaşayan Bulgar tüccarlar, Bulgar isyancıları maddi yönden fonlayarak onların ayaklanma noktasındaki tutumlarını desteklemişlerdir. Bu konuda zengin Bulgarlar tüccarlarına ve zenginlerine, yüzyıllardır burada huzur ve barış içinde yaşayan Türklerin dükkân ve işyerleri kendilerinden alınarak bu kimselere verildiği çeşitli kaynaklarda (Neuburger, 2013; Jelavich and Jelavich, 1977) belirtilmiştir. Bu noktada çıkarılan huzursuzluklar, Türklerden değil Bulgarların kendisinden kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla Bulgar ders kitaplarının yaklaşımlarının kaynaklara dayanmadığı, ifadelerin sübjektiflik içerdiği söylenebilir. Bulgar İnsan ve Toplum ders kitaplarına göre, 19. yüzyılın sonlarında özellikle Fransız İhtilalinin ulusçuluk fikrinin yaydığı ortam sebebiyle başta Bulgarlar olmak üzere Balkan milletleri buldukları yerlerde kendinden olmayan diğer uluslara karşı da şiddet ve saldırı hareketleri başlatmışlar ve çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuşlardır. Ayrıca Osmanlı'nın diğer milletlere herhangi bir baskı ve şiddet uygulamadığı birçok kaynaktan vurgulanmıştır. Wittek (1985), Osmanlı'nın hüküm sürdüğü yerlerde uzun süre bulunmasını halkla kaynaşmasına bağlarken, Bodin (1992) ise Osmanlı padişahının sadece Müslümanlara değil Katolik, Ortodoks ve Yahudilere de eşit muamelede bulunduğunu belirtmiştir. Osmanlı belgelerinde papaz evi olarak adlandırılan Metoh'un kilise olarak yapıldığı ve Haliç'e bakan 25 odasının bulunduğu belirtilmiştir. Burada da belirtildiği gibi Osmanlı müsamahası Bulgar halkının yüzyıllarca huzur içinde yaşamasını sağladığı gibi bu durum kaynaklarla da ortaya konmuştur. Dolayısıyla Bulgar ders kitabında belirtilen ithamlar kaynaklar da çürütülmektedir.

Günümüzde de Balkan ülkelerinde pek çok Türk yaşamaktadır. Tarih ders kitaplarında yer alan bilgilerin çarpıtılması ve ön yargılı yaklaşımlar toplumlarda ön yargı ve düşmanlık oluşturacağı düşünülerek ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ayrıca tarihi bilgilerin objektif ve nesnel olarak anlatılması genelde bilimin özelde ise tarih biliminin temel ilkeleri arasındadır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki kimi uygulamaları da pek çok ders kitabına konu olmuştur.

Mihaylo Apostolovski, Müslüman olan Hıristiyan çocuklar ile ilgili olumlu değerlendirmede bulunmuştur. Diğer ders kitaplarının aksine “İstorija Na Makedonskiot Norot” adlı kitap hem Hıristiyan çocukların İslamlaştırılıp asker yapılmasını olumlu şekilde aktarırken; Makedon Ortodoks Kilisesine dokunulmamasının övgüye değer bir davranış olduğundan bahsetmiştir. Rostó Dinev de tarih ders kitabında Osmanlı'nın İslamlaştırma politikasının hoşgörüyü dayandığından bahsetmektedir (Şahingöz ve Bilalli, 2018). Bulgar İnsan ve Toplum adlı ders kitabında öğrencilerin beyinleri Türk düşmanlığı ile sistematik bir şekilde yıkanmaya çalışılmıştır (Tak ve Yıldız, 2014). Osmanlı bakiyesi olan Balkan ülkelerindeki Türk imajı üzerine diğer kapsamlı bir çalışmanın ise Biricky (2013) tarafından yapıldığı görülmekte ayrıca Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya'daki tarih ders kitaplarındaki demir perde (sosyalist) dönemde ve sonrasındaki Osmanlı algısını incelenmiştir (Biricky, 2013). Bununla birlikte Osmanlı ve Türk imajını ele alan başka önemli araştırmalar (Şimşek ve Cou, 2019; Hacısalihoğlu, 2018) da mevcuttur.

Öneriler

Osmanlı'nın Balkanlar'a yerleştirdiği Müslüman Türkler yaşadıkları yerlerde farklı dinden ve kültürden milletlerle yüzyıllarca huzur içinde yaşamışlardır. Fransız İhtilali öncesinde, Osmanlı coğrafyasında müslümanlarla gayrimüslimler arasında varolan düzen ve ahenk, daha sonra ihtilalin getirmiş olduğu düşünce akımlarının da tesiriyle huzursuzluğa dönüşmüştür. Kendinden olmayan halklara bu huzursuzluğu yaşatan milletlerden biri de Bulgarlardır. Özellikle 20. yüzyıl başlarında Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız bir devlet kuran Bulgarlar, bu yüzyıl boyunca topraklarında yaşayan Müslüman-Türk unsurlarına en sert muamelelerde bulunmuşlar (Tak ve Yıldız, 2014; Neuburger, 2013; Jelavich and Jelavich, 1977), kendinden olmayan bu insanlara çeşitli baskılar uygulamışlardır.

Bulgaristan, günümüzde Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası resmi kuruluşlara bağlı bir devlettir. Türkiye de Avrupa Birliği ile uzun zamandır mutabakat anlaşmalarına sadık bir ülke olarak vazifesini yerine getirmeye devam etmektedir. Dolayısıyla Türkiye, bağlı bulunduğu uluslararası anlaşmalar ve hukuk kuralları çerçevesinde başta Bulgaristan olmak üzere diğer Balkan ülkelerinde yaşayan soydaşlarının haklarını savunmaya devam etmelidir. Ülkemiz yapılan kültür anlaşmaları ile soydaşlarına maddi/manevi kültür unsurlarını ve tarihi birikimlerini aktarma vazifesini itina ile yapmaya devam etmelidir. Türkiye, ırkçılığa ve ayrımcılığa yönelik yaklaşımlara karşı uluslararası anlaşmalar çerçevesinde hareket ederek dünya kamuoyunu yapılanlara karşı bilgilendirmelidir.

Kaynakça

- Acar, Ü. (2019). Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Yansımaları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(2), 413-424.
- Alptekin, H. ve Diğerleri (2020). *Bulgaristan Türklerinin Kültürel, Ekonomik ve Siyasi Sorunları, Talepleri, Çözüm Öneriler*. SETA Yayınları.
- Aydın, M. (2002). 1876 Bulgaristan Ayaklanmasının Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(12).
- Aydoğdu, E. (2011). *Bulgaristan'da Türkçe Öğretimi ve İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarının İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Balta E. ve Demir, S. (2016). Tarih, Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonu Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, *Bilig*, 76, 10.
- Biricky, G. (2013). The Ottoman age in Southern Central Europe as represented in secondary school history textbooks in the Czeck Republic, Hungary, Polland and Slovakia. *Journal of Educational Media, Memory and Society*, 5(1), 108-129.
- Bodin, J. (1992). *On Sovereignty: Four Chapters From The Six Books Of The Commonwealth*. (Julian H. Franklin, Der.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Brockelmann, C. (1964). *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. (Neşet Çağatay, Çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bozkuş, D. B. (2014). Ermeni Tarih Ders Kitaplarında Türk İmgesi. *Yeni Türkiye*, 60.
- Çolak, F. (2013). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951). *Tarih Okulu Dergisi*, 14, 113-145.
- Ekinci, E. B. (2009). Dünya Müsamahanın Ne Olduğunu Sultan Fatih'ten Öğrendi, Türkiye Gazetesi. <http://www.ekrembuagraekinci.com/makale.asp?id=166> sitesinden alınmıştır.
- Eminov, A. (2002). *Bulgaristan'daki Türkler*. Türkler Ansiklopedisi, 20, 379–382.
- Faroqhi, S. (2002). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hacısalihoglu, N. E. (2017). Bulgaristan Tarih Algısında ve Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Sistemi ve Yeniçeriler. *Tarih Dergisi*, 66(2), 129-154.
- Hacısalihoglu, N. E. (2018). Bulgaristan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı. (Ahmet Şimşek, Çev.), Ankara: Pegem Akademi.

- Georgieva, S. ve Diğerleri (1985). *Bulgaristan 5. Sınıf Tarih Ders Kitabı*. Sofya: Halk Kültürü Devlet Basımevi.
- Karpat, K. H. (2004). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (Recep Boztemur, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kia, M. (2011). *Daily Life in The Ottoman Empire*. California: Greenwood Press.
- Konan, B. (2015). Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme. *AÜHFD*, 64(1), 171-193.
- Korkmaz, N. ve Öztürk, A. (2017). Bulgaristan Türklerinin Göç Süreci ve Göçmenlerin Türkiye'deki İskân ve İş Gücüne Dayalı Entegrasyonu. *ANKASAM-Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 268-289.
- Korkmaz, N. (2017). Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ortodoks Unsurları, Gelişimi ve Türklerin Ötekileştirilmesi. *Akademik Bakış*, 10(20).
- Köksal, O. (2005). Certain Reforms Conducted in Bulgaria in the post-Tanzimat Era and the Establishment of the Danube Province, *Turkish Review of Balkan Studies, Annual 2005/10*, İstanbul.
- Levy, A. (1994). *The Jews Of The Ottoman Empire*. Princeton NJ: Darwin Press.
- Lewis, B. (1996). *İslam Dünyasında Yahudiler* (B. S. Şener, Çev.). Ankara: İmge Yayıncılık.
- Jelavich, C. and Jelavich B. (1977). *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, London.
- Jelavich, B. (2009). *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar* (İ. Durdu, H. Koç, G. Koç, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- McCarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*. (B. Umar, Çev.), İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Mevsim, H. (2011). *Bulgar Gözüyle İstanbul*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Neuburger M. (2013). *Balkan Smoke: Tobacco and the Making of Modern Bulgaria*. Ithaca: Cornell University Press.
- Özgişi, T. (2014). Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Birlikte Yaşama Kültürünü Geliştirmek İçin Uyguladığı Politikalara Örnekler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 26, 345-356.
- Richard, M. (1980). The Bulgarian Massacres Reconsidered. *Slavonic and East European Review*, 58(2), 222.
- Şahingöz, M. ve Bilalli, S. (2018). Balkanlar'da Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28).

- Şengül, T. (2006). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitimiine Yansımaları (1908-1931)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Şentürk, H. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şimşek, A. ve Cou, E. Y. (2019). Güney Kore Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algıları, *bilig*, 89, 143-170.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tak, İ. ve Yıldız, N. (2014). 1980–1990 Yılları Arasında Bulgaristan'da İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algısı. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2).
- Todorova, M. (2009). *Bones of Contention: The Living Archive of Vasil Levski and the Making of Bulgaria's National Hero*. Budapest & New York: Central European University Press.
- Yıldırım, T. ve Şimşek, A. (2017). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde "Biz" in İnşası: Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme. *GEFAD*, 37(1), 367–389.
- Yiğitoğlu, M. (2013). Osmanlı İmparatorluğu'nda İslami Perspektifin Gayr-i Müslimlere Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(4).
- Witteck P. (1985). *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*. (F. Berktaş, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.